

УДК 343.9

В. М. Кіцелюк*здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

Якісне, повне та вчасне проведення огляду місця події є запорукою подальшого успішного розкриття та розслідування будь-якого злочину, а особливого значення огляд набуває під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки. Це вкрай важливе джерело інформації про подію, що сталася, до того ж, інформації об'єктивної, на відміну від свідчень очевидців, актів відомчих розслідувань тощо. Неякісно та непрофесійно проведений огляд часто робить марними всі наступні зусилля з розслідування пожежі. Крім того, місце пожежі зазвичай неможливо законсервувати та зберегти для повторних досліджень. Тому заповнити прогалини в інформації про пожежу в подальшому не зможуть навіть кращі експерти. Саме цим колом проблем і зумовлюється актуальність статті.

Вивченню проблемних питань, що виникають у процесі проведення огляду місця пожежі, були присвячені роботи А.Г. Аюпова, О.Ю. Антонова, В. Д. Безвесільного, О.С. Григор'яна, М.С. Жука, С.І. Зернова, М.І. Ісраїлова, Г.М. Казакова, О.Я. Качанова, Б.В. Мегорського, С.П. Митричева, О.М. Оркіна, І.А. Попова, К.П. Смирнова, Г.М. Степанової, І.І. Старокожева, А.І. Федотова, Л.Н. Ульянова, В.Ф. Ханіна; М.Л. Цимбала, І.Д. Чешка та інших учених.

Метою статті є визначення основних завдань огляду місця пожежі, висвітлення організаційних аспектів слідчої дії, розкриття тактичних прийомів та способів проведення огляду на різних його стадіях, а також формулювання особливостей огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки.

Необхідно зазначити, що початковий етап розслідування порушень правил пожежної безпеки починається з огляду місця пожежі в умовах інформаційного дефіциту розслідування. Основною метою огляду місця події є вивчення обстановки пожежі та залучення до матеріалів провадження носіїв доказової інформації.

На нашу думку, безсумнівною є точка зору І.А. Попова, який визначає такі тактичні завдання огляду місця події для слідчого при розслідуванні злочинів, пов'язаних із пожежами:

1) пошук осередкового конусу за слідами, залишеними вогнем на вертикальних та горизонтальних поверхнях;

2) співставлення ознак осередку з особливостями конструкції та роботи устаткування, якостями

речовин та матеріалів, що застосовуються в технологічному процесі;

3) перевірка стану засобів автоматичного виявлення та тушіння пожежі;

4) застосування всіх наявних можливостей щодо виявлення й вилучення предметів та інших носіїв доказової інформації: електропроводка зі слідами пошкодження ізоляції, короткого замикання; електронагрівальні прилади, зразки дерев'яних конструкцій із найбільшим ступенем термічного впливу, пожежного сміття, ґрунту в районі розміщення передбачуваного осередку пожежі, ємності з рештками легкозаймистих речовин, засоби підпалу тощо [1].

Огляд місця події, як і будь-яка інша слідча дія, вимагає ретельної організації. Адже, як зазначає В.І. Гончаренко, правильна організація слідчої дії дає змогу провести ретельну її підготовку, запросити для участі необхідних осіб, передбачити застосування науково-технічних засобів, забезпечити у разі необхідності охорону тощо [2, с. 42].

В.Д. Безвесільний та О.Ф. Дьяченко процес організації огляду місця пожежі розглядають як такий, що складається з трьох основних блоків:

1) етап ознайомлення з обстановкою на місці події:

– можливе з'ясування обставин, які мали місце до виникнення пожежі;

– визначення тактики огляду й заходів з його реалізації;

– обхід згарища у певній послідовності;

– визначення найголовніших ділянок та елементів, що підлягають огляду.

2) етап проведення безпосереднього огляду місця події:

– визначення осередку пожежі, особливостей пожежного навантаження та джерела запалювання;

– встановлення напрямків розповсюдження вогню;

– порівняння побаченого із закономірностями виникнення та розвитку пожежі;

– виявлення негативних ймовірних обставин на місці події.

3) заключний етап огляду місця події:

– вилучення речових доказів;

– фіксація результатів огляду місця події [3, с. 6].

Цілком погоджуючись із думкою вчених щодо необхідності проведення зазначених дій безпо-

середньо на місці події, ми вважаємо, що до організаційних заходів повинні входити й ті, що виконуються до виїзду. Так, В.П. Колмаков диференціював підготовчі дії на дві групи: дії до виїзду на місце події і ті, що здійснюються безпосередньо на місці події. Аналіз цих заходів свідчить, що вони тісно переплітаються з організаційними аспектами проведення огляду. Наприклад, перед оглядом рекомендується встановити, хто і звідки повідомив про злочин, одержати інформацію про характер події, дати розпорядження про охорону місця події, негайно повідомити про подію прокурора, начальника чи чергового органу міліції, підготувати необхідні науково-технічні засоби, запросити фахівців, оперативних працівників [4, с. 138–141].

Вважаємо за необхідне акцентувати і на психологічній підготовці слідчого до виїзду на місце пожежі, адже досить часто такі огляди супроводжуються важкими для сприйняття людини подіями та картинами. Тому на шляху до місця події слідчому варто психологічно підготуватися до проведення огляду: не драматизувати складну ситуацію; згадати позитивний досвід проведення оглядів; уникати зайвих розмов; продумати перелік питань, які мають значення у подальших дослідженнях, відповідно до нього спланувати свої дії [3, с. 5, 6].

Особливістю підготовки до огляду місця пожежі є, здебільшого, відсутність в органі розслідування достовірної інформації щодо причини пожежі. Загальними версіями є підпал, порушення правил пожежної безпеки, необережне поводження з вогнем, а також займання під впливом природних факторів. Тому на підготовчому етапі слідчому варто передбачити якомога більше ймовірних варіантів подій. За таких умов саме для цієї категорії проваджень важливими є професіоналізм слідчого і постійне накопичення досвіду.

Проте ефективно проведення огляду місця пожежі іноді вимагає знань, якими слідчий може й не володіти. Відтак, при організації первісних та подальших дій щодо огляду вкрай важливе значення має вирішення питання про коло його учасників. Крім звичайних учасників слідчої дії, під час проведення оглядів цієї категорії необхідно залучати представників адміністрації установи, де сталася пожежа, пожежно-технічного спеціаліста, судового медика, судово-ветеринарного фахівця (при загибелі тварин), інспектора-кінолога. На розсуд слідчого, залежно від конкретних обставин, можуть бути залучені до огляду фахівці з інших галузей знань: електротехнік (для надання допомоги в огляді електрообладнання, електричних мереж), геодезист (для масштабної зйомки об'єкта великого обсягу), товарознавець (для огляду промислових чи продовольчих товарів, пошкоджених вогнем), будівельник (для визначен-

ня конструктивних дефектів приміщень у зв'язку з виникненням та поширенням пожежі), хімік (для виявлення слідів легкозаймистих речовин та матеріалів) та інші особи, які володіють спеціальними знаннями.

Участь фахівців в огляді, безумовно, позитивно впливає на його результати. Крім того, без них слідчому іноді важко розібратися у складних обставинах місця події, застосувати повною мірою необхідні науково-технічні засоби. Загалом застосування різноманітних науково-технічних приладів та засобів є особливою ознакою огляду місця пожежі. Крім звичайних технічних засобів, які використовуються для виявлення, вилучення, фіксації й збереження матеріального оточення місця події, під час проведення огляду місця пожежі варто використовувати спеціальні технічні засоби, такі як газоаналізатори, комплекти спеціального інструменту для роботи зі слідами вибуху, переносні рентгено-телевізійні установки та стаціонарні рентгенівські установки тощо.

Часто слідчий прибуває на місце огляду ще до завершення пожежі. У такому разі, за справедливим зауваженням О.А. Леві, після прибуття слідчому необхідно виявити та відтворити у протоколі огляду такі обставини:

1. стан погоди, напрям та силу вітру;
2. розміщення будови, що горить, щодо сторін світу;
3. зона дії вогню (звідки йде дим і виривається полум'я);
4. колір диму та полум'я;
5. які засоби пожежотушіння і в якій частині будівлі застосовувались пожежними на момент прибуття слідчого на місце події [5, с. 11].

На нашу думку, внесення до протоколу огляду місця події відомостей про засоби тушіння пожежі дасть змогу відтворити можливі зміни хімічних та фізичних якостей предметів, вилучених на місці події. В подальшому під час проведення пожежно-технічної експертизи зазначені у матеріалах провадження засоби тушіння вогню дадуть змогу скорегувати експертні висновки, що буде слугувати досягненню об'єктивності розслідування.

Загалом видається доцільним на початковому етапі розслідування порушень правил пожежної безпеки, коли слідча ситуація, що склалася, ще не повною мірою усвідомлюється слідчим, рекомендувати особливу увагу приділяти максимальному збереженню та збору матеріалів, які будуть направлені на подальше експертне дослідження. Адже однією з особливостей розслідування порушень правил пожежної безпеки є призначення та проведення великої кількості судових експертиз.

Безпосередньо на місці проведення огляду, перш за все, забезпечують організацію його охорони (території, предметів, об'єктів, слідів), надання допомоги потерпілим, планування огляду, прове-

дення невідкладних заходів щодо ліквідації небезпечних наслідків події. Сторонні особи усуваються за межі ділянки, що досліджується. За необхідності встановлюється огорожа і знаки безпеки, налаштовується тимчасове освітлення [3, с. 6].

Слідчий, який є керівником групи, але не має спеціальних знань, повинен вжити заходів до того, щоб особи, які входять до групи, були проінструктовані про правила техніки безпеки під час розбирання конструкцій та пожежного сміття. Так, огляду місця пожежі часто передують розбирання обгорілих перекриттів. Тому учасники огляду повинні використовувати спецодяг пожежників та інші відповідні способи захисту [6, с. 51].

До початку здійснення безпосереднього огляду слідчому доцільно провести усну бесіду з керівником тушіння пожежі та його учасниками для визначення ймовірного осередку займання. Таким чином, до початку огляду слідчий повинен володіти попередньою інформацією про пожежу: найбільш ймовірний осередок займання, час його початку, особи, які виявили чи повідомили про займання, час прибуття перших пожежних, засоби гасіння, місця виявлення трупів людей та інші важливі для розслідування обставини.

Такі початкові відомості, отримані непроцесуальним шляхом, слугуватимуть органу розслідування основою для побудови версій щодо події, що відбулася.

Аналіз опублікованих робіт дає змогу стверджувати, що головним завданням огляду місця події є визначення джерела запалювання, тобто місця початкового виникнення горіння. Однак варто зауважити, що місце події та місце пожежі – не тотожні поняття. Місце пожежі – це лише частина простору об'єкта захисту (будівлі, споруди, частини місцевості), на якому, всупереч усім вжитим заходам, виникло неконтрольоване людиною горіння. Місце події – це будівля, споруда, частина місцевості, де в результаті пожежі залишилися сліди впливу вогню на об'єкти та людей. Таким чином, місце події буде включати в себе не лише місце пожежі, а й прилеглий до нього простір у межах об'єкта охорони чи кількох об'єктів зі слідами впливу пожежі [7, с. 115].

Встановлення осередку пожежі дасть змогу визначити межі локалізації найбільш інформативних слідів пожежі. Саме в осередку пожежі знаходяться сліди, які свідчать про причину загоряння. Власне, вилучення таких слідів та направлення їх для проведення судової пожежно-технічної експертизи і є індикатором успішного проведення огляду.

Варто зауважити, що осередок пожежі часто пов'язують із місцем найбільшого вигорання та руйнування, оскільки значне вигорання зумовлене більш тривалою дією високої температури. Однак, як стверджують В.Д. Безвесільний та

О.Ф. Дьяченко, такий підхід може призвести до помилкового висновку, зокрема, коли осередок пожежі знаходився в місці найменшої кількості горючих матеріалів і зона горіння поширювалася в напрямку, де існували найбільш сприятливі умови, наприклад, зосередження горючого навантаження із більшим за значенням тепловим потенціалом [3, с. 8].

Кількість виявлених осередків пожежі також має вагоме значення. Як стверджують практики, наявність кількох джерел вогню по всій площі об'єкта є свідченням підпалу як способу ініціації горіння. Та, навпаки, лише один осередок із локалізацією біля опалювальних приладів, розподільних щитів електропроводки свідчить про велику ймовірність порушень вимог пожежної безпеки.

Метою застосування тактичних прийомів огляду місця пожежі є виявлення характерних слідів зони горіння, теплового впливу і задимлення, визначення за ними меж та форм розвитку пожежі, пошук ознак осередку її виникнення та шляхів поширення, виявлення слідів та інших речових доказів [6, с. 97].

І.Д. Чешко пропонує здійснювати огляд місця події при пожежі у два етапи: статичний (загальний) та динамічний огляд. Під час проведення статичного огляду рештки конструкцій, меблів, приладів та устаткування вивчаються візуально та описуються в протоколі у тому стані, в якому вони перебувають на момент огляду. Водночас динамічний етап, який проводиться після статичного, полягає у послідовному, шар за шаром, розбиранні так званого «пожежного сміття» з вилученням фрагментів обгорілих конструкцій та предметів, а також тих об'єктів, які мають значення з точки зору розслідування пожежі – встановлення його осередку виникнення, причин та інших обставин [8, с. 24].

У криміналістичних джерелах існує поділ стадій огляду місця пожежі на загальний та детальний [3, с. 7, 8]. Так, на стадії загального огляду вирішуються питання фіксації всього побаченого та розташованого на місці події в післяпожежному стані. Його метою є загальне ознайомлення з місцем події, оцінка обстановки після пожежі та визначення тактики. Детальний огляд вирішує завдання обстеження зон розвитку пожежі за наслідками їх впливу на конструктивні матеріали, окремі предмети, тіла людей та тварин. Такі заходи супроводжуються розбиранням конструкцій, розкопками, ліквідацією завалів тощо.

На нашу думку, принципової різниці між змістом та завданнями стадій проведення огляду місця пожежі вище згадані автори не виявляють. Інші вчені-криміналісти виділяли також стадію фіксації результатів та заключну стадію [6, с. 95–96]. Однак стадії огляду, за своєю суттю, не виконують функцій тактичних прийомів, оскільки визнача-

ють лише розподіл дій слідчого в часі та містять підготовчі, організаційні і технічні дії.

Розходяться думки вчених і щодо методів (способів) проведення огляду місця пожежі. Так, В.Д. Безвесільний та О.Ф. Дьяченко пропонують застосовувати на обох стадіях огляду місця пожежі огляду метод предметного обстеження конкретного об'єкта або частини обладнання, пристрою і т. ін. Він складається з обстежень загального та детального характеру. Загальне предметне обстеження виконується з метою фіксації місця розташування, розмірів об'єкта та його складових елементів, зовнішнього вигляду й розміру пошкоджень тощо. Детальне обстеження проводиться за участі фахівця і полягає у встановленні родової належності об'єктів, сутності процесу горіння, фізико-хімічних даних горючого середовища та пожежного навантаження в місці пожежі на момент її виникнення, а також в оцінюванні негативних обставин, якщо такі мали місце [3, с. 9].

Ю.О. Бондаренко вважає за доцільне застосовувати ексцентричний спосіб проведення огляду місця пожежі за умови, що джерело запалення однозначно визначене і загальна площа пожежі невелика. Такий спосіб полягає у дослідженні слідової картини місця пожежі за напрямком від осередку до периферії. Такий підхід, на думку вченого, дає змогу описати сліди, що вказують на умови розповсюдження та розвитку пожежі, а також напрямку впливу його небезпечних факторів [7, с. 117–118].

У свою чергу, П.Г. Великородний зазначає, що огляд місця пожежі здійснюється від території, що прилягає до місця події, для попередження можливої втрати слідів та предметів злочину. Огляд самого місця події проводиться за секторами, а у межах кожного сектора – зигзагоподібно, через нелінійне розміщення виробничого обладнання. Такий спосіб огляду використовується, якщо осередок виникнення вогню є неочевидним [9].

Із зазначеного випливає, що застосування того чи іншого тактичного прийому при огляді місця події під час розслідування злочинів, пов'язаних із порушеннями вимог пожежної безпеки залежить від технічних та функціональних характеристик об'єкта пожежі. Зокрема, від однозначності визначення осередку виникнення вогню. У будь-якому разі, вибір способу проведення огляду залишається за слідчим, однак його корегування можливе після консультації з фахівцем, який володіє пожежно-технічними знаннями.

На нашу думку, огляд об'єкта пожежі варто проводити після огляду місця пожежі, як центрального та найбільш інформативного з точки зору доказової інформації, елемента місця події. Тільки лише після сприйняття пожежі та її обстановки у органу розслідування з'являються різні версії відносно події, що відбулася, які можуть

бути підтвержені або спростовані під час огляду території, яка конструктивно чи технологічно є об'єктом пожежі. У випадку, коли пожежа розповсюдилась на весь об'єкт, огляду підлягає прилегла до даного об'єкта територія.

Як свідчить практика розслідування порушень означеної категорії, для ефективного огляду об'єкта пожежі, органу розслідування рекомендовано дотримуватись таких правил:

1) спочатку необхідно дослідити об'єкт пожежі, визначивши його кінцеві точки – виходи чи тупики. Дію треба планувати, вивчивши технічну документацію на об'єкт, провівши бесіду з особами, знайомими з розташуванням приміщень об'єкта, та з дозволу керівника тушіння пожежі;

2) здійснити огляд тупикових кінцевих точок об'єкта пожежі для встановлення наявності трупів людей від пожежі чи з інших причин;

3) у випадках, коли на об'єкті пожежі є зачинені виходи з приміщень, необхідно ретельно оглянути двері та вікна біля них. Такий огляд дає змогу встановити дії осіб під час пожежі: сліди зламів замків дверей та решіток на вікнах, вибивання дверей та розбиття вікон тощо;

4) обов'язковим є огляд стану пожежних щитів та іншого аварійного пожежно-рятувального обладнання. Слідами використання такого обладнання можуть бути пісок, рештки води, піни та інших спеціальних сумішей на підлозі приміщень, які ведуть у бік місця пожежі;

5) огляд підлоги дасть змогу виявити сліди присутності людей у певному місці під час пожежі та перевірити версію про підпал;

6) огляд виходів системи повітряної вентиляції та стель приміщень дозволить встановити інтенсивність заповнення димом від пожежі приміщення об'єкта [7, с. 132].

Таким чином, огляд місця пожежі під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки – одна з ключових слідчих дій, від якості та ефективності проведення якої залежить подальше розслідування. Крім загальних засад огляду місця події, проведення огляду під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки характеризується наступними особливостями:

– підготовка до огляду місця пожежі відбувається, здебільшого, за відсутності в органу розслідування достовірної інформації щодо причини пожежі, а отже, огляд на початковому етапі відбувається в умовах інформаційного дефіциту, що ускладнює оптимальний добір системи тактичних прийомів його проведення;

– потреба в широкому спектрі спеціальних знань зумовлює залучення до проведення оглядів під час розслідування означеної категорії правопорушень значного кола учасників, зокрема: пожежно-технічного спеціаліста, судового медика, судово-ветеринарного фахівця (при загибелі тварин), ін-

спектора-кінолога, відповідальних представників адміністрації, електротехніка, геодезиста, товарознавця, будівельника, хіміка та інших осіб, які володіють спеціальними знаннями;

– застосування під час огляду різноманітних спеціальних науково-технічних приладів та засобів;

– особливу увагу слідчий має приділяти максимальному збереженню та збору матеріалів, які будуть направлені на подальше експертне дослідження, адже розслідування порушень правил пожежної безпеки характеризується призначенням та проведенням великої кількості судових експертиз;

– добір системи тактичних прийомів проведення огляду місця події під час розслідування порушень означеної категорії залежить від можливості точного визначення осередку виникнення вогню.

Література

1. Попов И.А. Расследование преступлений, связанных с пожарами / И.А. Попов. – М., 2001. – С. 122–123.
2. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. – К. : Вища шк., 1984. – 150 с.
3. Безвесільний В.Д. Розслідування та судові експертизи пожеж : [довід.-метод. посібн.] / В.Д. Безвесільний, О.Ф. Дьяченко. – Х. : ТОВ «Компанія СМІТ», 2007. – 360 с.
4. Колмаков В.П. Следственный осмотр / В.П. Колмаков. – М. : Юрид. лит., 1969. – 196 с.
5. Леви А.А. Организация осмотра места происшествия / А.А. Леви. – М., 1970. – 95 с.
6. Цимбал М.Л. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань : [монограф., за ред. д-ра юр. наук, проф. В.Ю. Шепітька] / М.Л. Цимбал. – Х. : Гриф, 2004. – 192 с.
7. Бондаренко Ю.А. Методика расследования нарушений правил пожарной безопасности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю.А. Бондаренко ; Кубанский гос. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2015. – 203 с.
8. Чешко И.Д. Осмотр места пожара : [метод. пособие] / И.Д. Чешко. – М., 2004. – 45 с.

9. Великородный П.Г. Тактические особенности многодневного осмотра места происшествия / П.Г. Великородный // Вестник криминалистики. – М., 2012. – № 2(38). – С. 91–101.

Анотація

Кицелюк В. М. Особливості проведення огляду місця події під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки. – Стаття.

У статті досліджені завдання, організаційні аспекти, тактичні прийоми та способи проведення огляду місця події під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки, а також сформульовані характерні особливості зазначеної слідчої дії.

Ключові слова: огляд, організація, місце події, місце пожежі, тактичні прийоми, осередок виникнення вогню, джерело запалювання, особливості.

Аннотация

Кицелюк В. М. Особенности проведения осмотра места происшествия во время расследования нарушений требований пожарной безопасности. – Статья.

В статье исследованы задачи, организационные аспекты, тактические приемы и способы проведения осмотра места происшествия во время расследования нарушений требований пожарной безопасности, а также сформулированы характерные особенности обозначенного следственного действия.

Ключевые слова: обзор, организация, место происшествия, место пожара, тактические приемы, очаг возгорания, источник запайки, особенности.

Summary

Kiceluk V. M. Features of inspection of the crime scene during the investigation of violations of fire safety requirements. – Article.

The article analyzes the problem, organizational aspects, tactics and methods of inspection of the crime scene in the investigation of violations of fire safety requirements and formulated the characteristics of investigative actions.

Key words: review, organization, scene, fire place, tactics, center of origin of the fire, source of sealing, features.